

Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek

a regionális kutatások periodikus kiadványa, az észak-magyarországi regionális fejlesztés szakmai folyóirata

Megjelenik félévenként az Észak-magyarországi Regionális Kutatásokért Alapítvány, a Miskolci Egyetem Világ- és Regionális Gazdaságtan Intézet, az Észak-Magyarországi Regionális Fejlesztési Ügynökség Közhasznú Nonprofit Kft. és a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Kereskedelmi- és Iparkamara támogatásával.

A folyóiratban megjelent tanulmányokat két független szakértő lektorálta és ajánlotta közlésre.

X. évfolyam 1. szám

www.strategiaifuzetek.hu

Felelős kiadó:

Prof.Dr. Kocziszky György
intézeti igazgató
Miskolci Egyetem Világ- és Regionális
Gazdaságtan Intézet, Miskolc

Szerkesztőség:

Észak-magyarországi
Regionális Kutatásokért Alapítvány
E-mail: emorka1@gmail.com
www.emorka.hu

A szerkesztő bizottság tagjai:

Prof.Dr. Benedek József	(geográfus, egyetemi tanár, az MTA külső tagja, Babes-Bolyai Tudományegyetem Földrajztudományi Kar, Kolozsvár)
Bihall Tamás	(közgazdász, elnök, BAZ Megyei Kereskedelmi és Iparkamara)
Dr. Elekes Tibor	(geográfus, egyetemi docens, Miskolci Egyetem, Műszaki Földtudományi Kar, Földrajz Intézet)
Prof.Dr. Kerekes Sándor	(közgazdász, egyetemi tanár, Budapesti Corvinus Egyetem, Gazdálkodástudományi Kar)
Prof.Dr. Kocziszky György	(közgazdász, egyetemi tanár, Miskolci Egyetem, Gazdaságtudományi Kar, Világ- és Regionális Gazdaságtan Intézet)
Dr.habil Kotics József	(kulturális antropológus, egyetemi docens, Miskolci Egyetem, Bölcsészettudományi Kar)
Prof.Dr. Vincze Mária	(közgazdász, nyugalmazott egyetemi tanár, Babes-Bolyai Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar, Kolozsvár)

Főszerkesztő:

Dr.habil G.Fekete Éva (geográfus, egyetemi docens, Miskolci Egyetem, Gazdaságtudományi Kar VRGI)

Szerkesztők:

Lipták Katalin (közgazdász, tudományos segédmunkatárs)
Siposné Dr. Nándori Eszter (közgazdász, egyetemi adjunktus)
Dr. Tóth Géza (geográfus, egyetemi docens)

Technikai szerkesztők:

Baksa Sára, Serdült Balázsné

Nyomdai munkák

MAXIMA CS-A
Nyomdai és Kereskedelmi
Szolgáltató Kft.

ISSN 1786-1594

Tartalomjegyzék / Contents

TANULMÁNYOK

<i>Lux Gábor</i>	4
Az újraiparosítás lehetőségei: Fejlesztési együttműködés a periférián	
<i>Roncz Judit – Tóthné Szita Klára</i>	14
A barnamezős területek újrahasznosításának megítélése metaanalízis alapján, különös tekintettel az Észak-magyarországi régióra	
<i>Siskáné Dr. Szilasi Beáta - Szalontai Lajos - Vágó János</i>	26
Észak-Magyarország felhagyott bányászati területeinek hasznosítási lehetőségei	
<i>Dobák Judit</i>	37
A diósgyőri kohászat barnamezős területének fejlesztési lehetőségei	

TÉNY-KÉP

<i>Dabasi Halász Zsuzsanna</i>	49
A miskolci vasgyár területén kialakult barnamező munkaerőpiaci depressziójának vizsgálata	
<i>Fekszó Kinga</i>	57
„A tovatűnő ipar nyomában Miskolcon.” Adalékok a barnamezős területek munkaerőpiaci problémájának feltárásához.	

MŰHELY

<i>Bánhalmi Lilla – Biczó Gábor</i>	63
A barnamezős rehabilitáció és az örökség turizmus kapcsolata: nemzetközi tapasztalatok és a Digép esete	
<i>Hegyi-Kéri Ágnes</i>	72
Barnamezős fejlesztések költség-haszon vizsgálata	
Lehetőségek a helyi gazdaságfejlesztésben. Workshop, Gödöllő, 2012. november 29. (Farkas Tibor – Kassai Zsuzsanna)	87
„MARGÓ”: Felhívás helyi gazdaságfejlesztési esettanulmány készítő versenyen való részvételre	93

KITEKINTŐ

<i>A. Nagy Júlia</i>	94
The role of city promotion in the regeneration of Manchester	
<i>Biczó Gábor</i>	116
A barnamezős beruházások szociokulturális háttere és jelentősége Észak-Amerikában	
<i>Summaries</i>	125

Műhely

Bánhalmi Lilla – Biczó Gábor

A barnamezős rehabilitáció és az örökség turizmus kapcsolata: nemzetközi tapasztalatok és a DIGÉP esete

A barnamezős revitalizáció egyik lehetséges és napjainkban népszerű funkcionális területe a turisztikai szemléletű fejlesztés. A tanulmányban a turisztikai fejlesztésre alkalmas helyszínek kiválasztásának szempontrendszerét meghatározó lokális közösségi adottságok értékelési mátrixát vizsgáljuk. A szöveg második szakaszában egy észak-amerikai példán – Bethlehem – keresztül a sikeres turisztikai szemléletű revitalizáció modelljét állítjuk górcső alá. A tanulmányt a magyar DIGÉP turisztikai fejlesztésével kapcsolatos dilemmák listázásával zárjuk.

Kulcsszavak: barnamezős revitalizáció, turizmus, alkalmazott társadalomtudományi szemlélet

JEL-kód: L10

Bevezetés

A posztindusztriális társadalmak egyik legsúlyosabb környezeti tehertétele, a gazdasági struktúra átalakulása miatt az elmúlt évtizedekben visszamaradt, funkciót veszített, ill. szennyezett ipari infrastruktúra és termelési területek problémájának megoldása. Az ipar és különösen a nehézipar virágzásának időszaka a fejlett társadalmakban kis eltéréssel gyakorlatilag a 19. század közepétől az 1960-as évekig tartott.¹ Ekkor kezdődött meg a termelés az olcsóbb munkaerővel és nyersanyagforrásokkal rendelkező feltörekvő országokba történő kiszervezése, ami fokozatosan felgyorsuló és napjainkig tartó folyamatként meghatározta az egykor prosperáló iparvidékek, városok, olykor régiók sorsát. Az ipar leépülése komplex és egymást erősítő hatástényezők rendszereként nem csak a helyi társadalmak életviszonyait alakította át gyakran roppant hirtelen. A megszűnt és hátrahagyott ipari létesítmények, melyek többnyire urbanizált lakóövezetek térszomszédságában találhatóak, komoly környezeti kockázati tényezőként, sokszor bizonyíthatóan közvetlen egészségkárosító okként a posztindusztriális társadalmak jelenének fontos dilemmáját képezik.

A kissé eufemisztikus módon barnamező terminussal illetett helyek nagyon eltérő adottságú és múlttal rendelkező színterek.² Először az Egyesült Államok északi, elsősorban leépült vaskohászati infrastruktúrájával kapcsolatban került a figyelem középpontjába, illetve vált gazdasági és környezetvédelmi jelentőségű kérdéssé (*Dettore* 2005). A barnamezős fejlesztések komplex problémaként történő felismerése, tehát a színterek társadalmi és kulturális adottságainak az elemzésekbe történő bevonása hosszú folyamat hozadéka volt. Részben ennek eredménye, hogy a múlt század utolsó harmadában, illetve Közép-Európában az ezredfordulót követően a barnamezős fejlesztések egyik lehetséges orientációjaként bontakozott ki az ipari örökségturizmus.

¹ A barnamező színterek megjelenése és kialakulása lényegében egyidős az ipari forradalom eredményként kialakult térben koncentrált ipari infrastruktúra megjelenésével.

² A barnamező tágabb értelemben magában foglal minden elhagyott és korábban gazdaságilag hasznosított területet, melyen leromlott infrastruktúrájú vagy potenciális környezeti kockázatot rejtő létesítmény található, és amely utólagos tervszerű beavatkozás nélkül tényleges veszélyt jelent az érintett helyi társadalomra.

A barnamezős fejlesztések szociokulturális hatásaival foglalkozó szakirodalom tekintélyes témájává fejlődött az ipari örökségturizmus közösség-konstitutív hatásainak értelmezése. Pontosabban annak tisztázása, hogy a mindenkori fejlesztésben involvált helyi közösség, az egykori ipari munkavállaló és az ehhez köthető egyéb tevékenységet végző népesség kollektív társadalmi önképét miként alakítja pozitívan a közvetlen környezet új és magasabb presztízsű turisztikai funkciója.

A következőkben a barnamezős rehabilitáció egyik lehetséges alternatívája, a turisztikai célpontként fejlesztett, kiemelt gazdasági és szociokulturális lehetőségekkel jellemezhető szinterek általános kérdéseivel foglalkozunk, valamint ennek példaként a miskolci DIGÉP ipari örökségturizmus-potenciáljával kapcsolatban végzett kutatások eredményeit mutatjuk be.³

Barnamezős rehabilitáció turisztikai szemléletű kiválasztása

A barnamezős területek turisztikai szemléletű fejlesztése egyre közismertebb módja a leromlott környezetű városi szinterek hasznosításának (*Pavolová, Kyselova, Bakalár, 2012, 26-30.*). Az ipari örökségturizmus fejlődésében fontos szerepet kapott a fejlesztési szintér kiválasztását meghatározó elvrendszer. Mivel a fejlesztés céljai és funkciói komplex rendszert képeznek, ezért a mindenkori szintér kijelölése összetett feladat és számos szempont mérlegelését feltételezi. A gazdasági és környezeti fenntarthatóság mellett az érintett lokális szociokulturális életközösség érintettségének mértéke és minősége ugyancsak meghatározó szempont. Jelesül, fontos annak mérlegelése, hogy a „helyiek” a turisztikai célpontként fejlesztett barnamezős terület új funkcióiban milyen érdekeltségre lelnek, illetve az ebből származó haszonból milyen módon és mennyiben részesülnek.

A turizmus gazdaságélénkítő hatása közismert. Ugyanakkor, csak az a turisztikai fejlesztés generál konjunktúrát és járul hozzá az érintett lokális társadalom közösség-viszonyainak fejlődéséhez, ahol a befektetett tőke – társadalmi, anyagi, humán és politikai – mennyisége és minősége egyensúlyban van a megtérüléssel. Mindez azt jelenti, hogy nem minden barnamezős szintér alkalmas arra, hogy rehabilitációját követően kívánatos és sokak által látogatott turisztikai célpontként nyerjen új funkciót. Megfordítva, a turisztikai célpontként hasznosítható barnamezős területek kiválasztása során az első lépés a vállalkozás legszélesebb értelemben vett rentabilitásának mérlegelése.

A kiválasztás elveivel kapcsolatban elfogadott nemzetközi gyakorlat világossá teszi, hogy léteznek ugyan általános szempontok, azonban, mivel minden barnamezős szintér gyökeresen különbözik, ezért a fejlesztés lehetőségével kapcsolatos álláspont kialakítása egyrészt interdiszciplináris –, turisztikai, környezetvédelmi, technológiai, közgazdasági, jogi, alkalmazott antropológiai - szakértői alapvizsgálatot, másrészt és ennek folyományaként szituatív szemléletű elemzést követel. A barnamezős szintér a különböző tudásterületek szemszögéből feltárt lehetőségei és nehézségei komplex értékelés formájában kerülnek megítélésre, ahol a diszciplináris távolságból adódó értelmezési nehézségeket kiküszöbölő kohéziós alapelv a fenntarthatóság mérlegelése. Magyarán, a turisztikai típusú barnamezős fejlesztések esetében a komplex befektetés megtérülését a fenntarthatóság mértékére vonatkozó állásfoglalás formájában lehetséges konkretizálni.⁴ A fenntarthatóság itt a biotóp környezet megteremtését, illetve az ezzel időben stabil egyensúlyi kapcsolatviszonyban álló szociokulturális életközösség megszervezését jelenti.

³ A Diósgyőri Gépgyár elődjét 1915-ben alapították, majd 1948-tól vált önálló állami vállalttá. 1963-tól több termelési részleg összevonásával jött létre a magyarországi gépgyártás egyik legnagyobb centrumaként, majd a politikai rendszerváltást követően a nehézipar válságával párhuzamosan fokozatosan átalakult és leépült. A termelésből kivont és elhagyott infrastruktúra az egyik legnagyobb hazai barnamezős területet képezi.

⁴ A fenntarthatóság fogalma a nemzetközi szakirodalom egyik talán legvitatottabb terminusa. Az alapvetően az ökológiai egyensúlyi rendszerek analógiájaként elgondolt célképzet lényege olyan humán struktúrák létrehozása, melyek módszeres, tervezett és ellenőrzött antropogén beavatkozás eredményeként hosszú távú

A turisztikai fejlesztésre alkalmas adekvát szintér kiválasztása két egymásra épülő szinten történik (1. táblázat). Az első lépés elválaszthatatlan a rehabilitáció eredményként elérendő új funkció pontos rögzítésétől, illetve a helyszín ezt szolgáló előnyös és hátrányos tényezőinek azonosításától.

1. táblázat: A turisztikai szemléletű fejlesztésre alkalmas barnamezős szintér kiválasztásának szempontrendszere / *Aspects of selection considering the suitable brownfield sites for touristic development*

1. szint⁵

	eredeti funkció	fekvés	új funkció	példa
osztatlan szintér: önmagában értelmezhető világos fizikai határokkal rendelkező, egyfunkciójú szintér	egyetlen ingatlanhoz tartozó, konkrét funkciókán létesült infrastrukturális egység: építmény vagy hely	urbanizált, rurális, és/vagy természeti környezet	a barnamezős szintér fejlesztésének eredményeként megteremteni kívánt konkrét funkció	Bohumin víztorony, ma <i>Ve Vezi</i> panzió és étterem, városi park ⁶
homogén komplex szintér: világos fizikai határokkal rendelkező, azonos funkciójú egységekből álló, de önmagában osztott szintér	egyetlen ingatlanhoz tartozó, azonos funkciójú, de osztott elemekből felépülő infrastrukturális egység: építmény vagy hely	urbanizált, rurális, és/vagy természeti környezet	a barnamezős szintér fejlesztésének eredményeként megteremteni kívánt komplex, de homogén funkciórendszer	Genk C-bánya, két projektben fejlesztett (2000-2013) több (négy) funkciójú történeti jelentőségű épületkomplexum: kortárs művészet és kultúra; bányászati ipari örökségtúra; média és dizájn felsősoktatási akadémia; kreatív ökonómiai centrum (RAMSDEN 2010)
osztott komplex szintér: többféle és eltérő funkciójú, fizikailag tagolt határokkal rendelkező szintér	több ingatlanhoz tartozó eltérő funkciójú elemekből álló komplex infrastukturájú hely és szintér	urbanizált, rurális, és/vagy természeti környezet	a barnamezős szintér fejlesztésének eredményeként megteremteni kívánt heterogén funkció-komplexum	Bethlehem Steel Company (Pennsylvania); összetett funkciójú és többszinterű fejlesztés - rekreáció, sport, múzeum – komplex szintér (SENAPE, 2008)

Forrás: Saját szerkesztés

önfenntartó szisztémát eredményezhetnek. A fenntarthatóság egyúttal a rehabilitáció fogalmának értelemtartalmára is hatást gyakorol a kortárs diskurzusban, mivel, például a szennyezett, leromlott és adott állapotban hasznosíthatatlan barnamezős szinterek fejlesztése elvileg lehetőséget ad a környezeti és a társadalmi feltételrendszer egyensúlyi működésének megszervezésére. Elterjedt és kevésbé elfogadó kritikai vélemény szerint a fenntarthatóság ideája zavaros és manipulatív szlogen vagy utópisztikus reformerek fantáziaszüleménye, amely esetleg más fogalmakkal alkotott képzetársításai – fenntartható növekedés – oximoronként értékelhető. (EISEN 1999, 196-199.)

⁵ A táblázati összefoglalás a nemzetközi szakirodalom példái alapján azonosított szempontok rendszerezése

⁶ uo. 29.

Az új funkció rögzítése és kapcsolata a szintér eredeti adottságaival az első lépése a turisztikai célra alkalmas barnamezős helyszín kiválasztásának. Látható tehát, hogy az új funkció azonosítása elválaszthatatlan a környezeti-fizikai adottságoktól, a szintér fekvésétől - különbséget lehet tenni a természeti környezet minősége alapján, például a hegyvidéki táj, illetve urbanizált helyek között -, és a korábbi funkciót kiszolgáló infrastruktúra adottságaitól.

A szinterek kijelölésének további finomítást képező szempontrendszere a barnamezős helyszín diszciplináris szemléletű értékelése. A környezeti szennyezettség állapota, a tulajdonos, a helyszín új funkciójából következő turisztikai célközönség, az érintett lokális közösség érdekeltségének és részvételének mértéke, a szintér jogi státusza, a helyi önkormányzat szerepe, a potenciális befektető, az új funkció megteremtéséhez szükséges anyagi és intellektuális-humán kapacitás mind-mind olyan tényezők, melyek megkerülhetetlenek a szintér kiválasztásakor. A modern alkalmazott társadalomtudományi szemléletű projektek esetében azonban a sorolt primer valamint szekunder szempontok közül határozottan kiemelkedik a barnamezős fejlesztésben érintett lokális szociokulturális közösség érdekeinek és érdekeltségének kérdése, amely egyfajta kohéziós elvként fűzi fel a közreműködők tevékenységét.

Amerikai örökségipari turisztikai fejlesztési projekt és a lokális közösség, Bethlehem

A közösség részesedésének kérdése a turisztikai célú barnamező rehabilitáció és revitalizáció folyamatában már a jelenség korai történetében jól megfigyelhető téma. A folyamat kibontakozásának reprezentatív példája a pennsylvaniai Bethlehem ipari örökségének története, ami egyúttal jól tükrözi, hogy a barnamezős rehabilitációhoz kapcsolódó örökségturizmus a gazdasági és a környezeti nyereség mellett milyen széleskörű lehetőséget kínál a helyi társadalmi közösség fejlesztésére (Cameron 2000).

Bethlehem Pennsylvania államban, a Leigh-folyó völgyében található, az amerikai ipartörténet emblematikus helyszíne. A várost 1741-ben alapították Németországból bevándorló telepesek, akik elsősorban földművelésből éltek. A 19. század elején kezdett megváltozni a rurális vidéki kisváros képe, köszönhetően a közelben talált gazdag cink, vaspát, pala és később antracit lelőhelyeknek. Az időszak fontos fejlesztése volt a bányavidékről Bethlehemig kiépített csatornarendszer, majd vasútvonal, amely megkönnyítette az ásványok a feldolgozóhelyre szállítását, egyúttal hatalmas lökést adott az ipar fejlődésének. A városka történetében az 1860-ban alapított Bethlehem Iron Company, illetve az ennek részleges átszervezésével 1899-ben létrehozott Bethlehem Steel Company, amely az USA második legnagyobb acélipari üzemévé fejlődött, döntő változásokat hozott. A vállalat a 20. században az amerikai ipari forradalom egyik jelképévé vált. Termékei, a felhőkarcolók építéséhez használt acélelemek, vagy az első és a második világháborúban használt fegyveralapanyagok a kontinensnyi ország gazdasági életének fontos tényezőjévé tették a céget. Ugyanakkor a 20. század utolsó harmadában, a klasszikus nehézipar hanyatlásának kezdetén Bethlehemet is elérte a dekonjunktúra. A vállalat 1975-től veszteségesen működött és a 115 000 fő foglalkoztatott száma 1993-ra 3 600 alkalmazottra csökkent. A sikertelen átszervezési és profilváltási kísérletek megpecsételték a vállalat sorsát, amely végül 2003-ban végleg beszüntette a termelést.⁷

A hosszú leépülési folyamat társadalmi hatásai katasztrofálisak voltak. Bethlehem és az acéliparhoz kapcsolódó környező települések ipari vállalatainál 1975-1991. között a munkahelyek negyede megszűnt, ami masszív munkanélküliséget, és lokális társadalmi depressziót eredményezett.⁸ A szintér természetesen nem egyedi, hisz a folyamatok a globális posztindusztriális gazdasági mechanizmusok tükrében a világ számos pontján hasonló leírást eredményeznének. A hosszú és kiegyensúlyozottnak tetsző prosperálást követő hirtelen dekonjunktúra a lokális társadalmi tér mindennapi viszonyait alapjaiban rengette meg. Ugyanakkor Bethlehem példája, a

⁷ Ma a város népessége 74 ezer fő, a Leigh-völgy vonzáskörzetében élők lélekszáma kb. 800 fő.

⁸ *ibid.* 61.

módszeres rehabilitáció, melynek középpontjában a turisztikai profil megalapozása és fejlesztése áll, példaértékű vállalkozás.

A bethlehemi komplex turisztikai projekt példaértéke a hosszú távú, rendszerszemléletű és körütekintő szervezésben illetve kivitelezésben ölt testet. Az örökségesítés és a múzeumosítás első hulláma még az 1970-es években kezdődött, amikor intenzív érdeklődés bontakozott ki a helyi történelmi múlt iránt. Ennek középpontjában az eredetileg Csehországban kialakult, majd a Bethlehemet alapító német származású bevándorlók között is elterjedt, eredetileg a huszitizmusból kifejlődött moráviai-egyházi (Herrnhuti Testvérközösség) örökség iránti érdeklődés állt.⁹ Az úgynevezett morva városrész, ahol az egyház tulajdonában lévő ingatlanok – központi templom, iskola, temető – és 18. századi lakóházak, valamint közigazgatási funkciójú épületek többsége található, jó állapotban fennmaradtak. A bethlehemi örökségvédők már a 60-as évek végén szorgalmazták a történelmi múlt további értékeinek konzerválását és múzeumosítását. Így került sor egy 18. századi fogadó, egy tímárműhely, őrlőmalmok és a korai ipari múlt és technológia bemutatását szolgáló látványos turisztikai célú fejlesztésére.

A tudatos és a város jövőjét a hanyatló nehéziparról a turisztikai fejlesztésekben továbbgondoló komplex stratégia csirái tehát már a gazdasági dekonjunkció előtt tetten érhetőek voltak. Ugyanakkor a látványos és sokoldalú fejlődés, a helyszín adottságaival kalkuláló széleskörű rehabilitáció csak az 1990-es években indult meg. Ekkor a kulturális turizmus fókuszpontjába Bethlehem három etnikai telepesei közösségének öröksége került. A morva, a holland és skót-ír bevándorlók tárgyi és szellemi hagyatéka a klasszikus örökségturizmus színterévé tették Bethlehemet. Ugyanakkor, ez a koncepció kizárólag a város északi történelmi magját érintette, bár hozzájárult a leépülő acélipar okozta gazdasági és társadalmi krízis hatásainak ellensúlyozásához, mégis figyelmen kívül hagyta a Steel Company fokozatosan elhagyottá váló és leromlott barnamezős színtereinek problémáját. A város turisztikai fejlesztésében érintett szereplők között az 1990-es évek elején súlyos vita bontakozott ki a továbblépés irányairól. A konzervatív és a klasszikus örökségre koncentrálnak civil és gazdasági közösségek a 19-20. század hagyatékában nem láttak fantáziát. Ezzel párhuzamosan megjelentek olyan szereplők, akik Bethlehem történetét kivételesen komplex helyszíneként értelmezték, a két és fél évszázados múlt örökségét koherens egészként megőrzésre érdemes értéknek fogták fel.

A 90-es évektől került megvalósításra Bethlehem komplex örökségvédelmi stratégiája, amely elsősorban a turizmusra épül, de ezt támogató szekunder funkciójú fejlesztéseket is magába foglalt. A koncepcionális fordulatnak köszönhető, hogy a város korai fejlődésében meghatározó hajózási csatorna szövetségi pénzalap támogatásával megvalósuló felújítása új és turisztikai értelemben vonzó rekreációs tér kialakítását eredményezte. A város déli részén található barnamezős színterek hasznosításába több intézmény összefogása látványos ellendülést hozott. A Lehigh University terjeszkedése, majd a gyár területén felújított épületben tudományos centrum kialakítása döntő esemény volt. Ezt követte 1996-ban a bethlehemi Zenefesztivál Központ vállalkozása, amely rendezvényeit korábban kizárólag a történelmi északi városrészben tartotta meg. A Bethlehem Musikfest Association ekkor megvásárolt egy a gyár területén található elhagyott gyümölcsraktárt és fesztiválközpontot alakított ki, majd rendezvényeket szervezett az új helyszínen. A rehabilitációs folyamatban aktív szereplő volt maga a Bethlehem Steel is, amely hosszú előkészületeket követően az acélipari örökség kultúráját és technikatörténetét bemutató múzeumot nyitott meg 1997-ben. A múzeum, amely a 90-es évek közepétől a Smithsonian Intézettel is partneri kapcsolatban áll, jelenleg az acélgyártási technológia folyamatát bemutató turisztikai

⁹ A Herrnhuti Testvérközösség konkrétan az evangélikus vallásban a 17. század során elterjedt pietizmus megnyilvánulása volt. A pietizmus Angliában, Hollandiában és Németországban a mindennapi életet átható vallásos személyességet, kegyességet és testvériséget állította középpontba. A kifejezetten puritán és a lelkeséget hangsúlyozó nézetrendszer 1727-ben szerveződött önálló, Krisztust a vallásos hit középpontjába állító irányzattá. Herrnhut eszméje, vagyis az „Úr oltalma” morva családok között is elterjedt. Bethlehem első telepesei közülük kerültek ki, ami a városka első évszázadának történetére, kultúrájára és társadalmi életére erősen rányomta a bélyegét. (Gallagher 2005)

látványosság a közérdeklődésre is számot tartó formájának kidolgozásával kísérletezik. A koncepció az örökségesítés fogalmi keretei között értelmezhető szándékként folyik. A tervezők, a barnamezős rehabilitáció turisztikai érdeklődésre számot tartó formájának kidolgozásán fáradozó szakemberek kísérlete, a közgondolkodásban általában negatív értékképzetekkel társított ipari kultúra – kohászat – és afunkcionális öröksége – rozsdatemető – hasznosítására irányuló próbálkozás.

A gazdasági, környezeti rehabilitáció mellett a bethlehemi kísérlet lényege, hogy a helyi adottságok kínálta keretek között és a helyben élő, az acélipari munkahelyet elvesztett emberek alkotta dezintegrált lakóközösségek fejlesztését is lehetővé teszi. A turisztikai szemléletű fejlesztések munkahelyet jelentenek, továbbá a szakértelem hasznosítását, amennyiben alkalmat kínálnak a Bethlehembe látogató turisták kiszolgálására. Természetesen a helyi ipari örökségturizmus keretei között foglalkoztatható szakemberek száma korlátozott, ám a jelenség, tehát az ipari tudástőke kulturális értéként történő prezentációja nyilván indirekt módon, de erősíti a lokális kollektív identitást.

A további részletektől elvonatkoztatva látható, hogy a koncepcionális és átfogó barnamezős rehabilitációs program bethlehemi példája kiváló modell a hasonló adottságú helyek fejlesztéséhez. A továbbiakban, nem az összehasonlítás kedvéért, inkább a színtérben rejlő lehetőségek tudatosításának szándékával szeretnénk utalni arra, hogy kutatásaink alapján a miskolci DIGÉP miként és miért kínálhat esélyt a barnamezős ipari örökség-rehabilitáció számára, illetve válhat turisztikai vonzerővé.

A DIGÉP példája és lehetséges fejlesztési stratégiája alkalmazott társadalomtudományi szemszögből

A bethlehemi példa kapcsán láthattuk, az ipari örökségturizmus előmozdítására a fejlett országokban bevett gyakorlat, hogy a kulturális haszon mellett gazdasági előnyökkel is kecsegtető műemléki objektumok turistalátványossággá fejlesztése hozzájárulhat a hanyatló iparvidék revitalizációjához.¹⁰ Az épített környezet műemléki védelme mellett fontos ezeknek a területeknek az újbóli felfedezése és hasznosítása, megőrzése az utókor számára. Ennek lehetséges módja az ipari örökségek turisztikai projektekbe való bevonása, ahol a helyi intézmények és közösség közreműködésével lehetőség nyílik komplex fejlesztések megvalósítására.

A DIGÉP ipari öröksége esetében a turisztikai projektben való hasznosíthatóság gyakorlati keretfeltételeit egy 2009-2010 között megvalósított program keretében tanulmányozták. A „Tours without borders” projekt célkitűzései között szerepelt a különböző helyszínekhez köthető, de kvázi regionális léptékben kezelhető ipari örökségek mentén tervezhető turizmusfejlesztés. A Magyarország-Szlovákia Határon Átnyúló együttműködési Program 2007-2013 program részeként Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Önkormányzata és Igló Város Önkormányzata felvette a kapcsolatot, hogy a fentebb említett pályázatra több projektjavaslattal készüljenek. A tárgyalások során a pályázatok köre leszűkült és a turisztikai koncepció nyert támogatást.¹¹

A program megvalósításának jó alapot szolgáltatott, hogy BAZ megye és Kassa Kerület hosszú évekre visszatekintő együttműködést ápolt. Az egymás térségeibe történő kölcsönös látogatások és azok népszerűsítése, az intézmények közötti együttműködés mindig fontos partner-tevékenység volt. A program keretében végzett vizsgálat során arra a következtésre jutottak, hogy a két térség közötti idegenforgalmi együttműködés, a desztinációs menedzsment a turisztikai termékfejlesztés szempontjából elégtelen. A határmenti térségekben minimális információ áll

¹⁰ Németh Györgyi tanulmányaiban a kérdést a borsodi ipari turizmus potenciális értékeinek listázásán keresztül tanulmányozta. (Németh 1994, 192-198.)

¹¹ Lásd részletesen <http://www.tourswithoutborders.eu/?lang=hu>

rendelkezésre a turisztikai termékekről, ami komolyan hátráltatja a közös turisztikai térként fel-fogott határon átnyúló régiófejlesztést.¹²

A 2009-ben megkezdett projekt tizenkét hónapos időtartama alatt négy fajsúlyosabb blokkban sikerült összefoglalni a közös fejlesztést akadályozó hiányosságokat: a meglévő turisztikai látványosságok valós termékcsomaggá fejlesztése; együttműködési hálózat kialakítása a szolgáltatók bevonásával; a termékcsomagok értékesítése egy-egy helyi utazási iroda bevonásával; folyamatos együttműködés kialakítása és biztosítása a két térség között. A közös célok megvalósításának érdekében a termékcsomagokban egy-egy tájegységet reprezentáló tematikus útvonalak kerültek kijelölésre: Vaskultúra Útja, Gótikus Út, Várak és Kastélyok Útja. A pályázat második fordulójának eredménye, hogy az útvonalakat, a tájékozódást megkönnyítendő, információs táblákkal jelölték ki az érdeklődő látogatók számára. Így került sor arra is, hogy a DIGÉP a Vaskultúra Útja tematikus ipari örökségtúra részeként került kitáblázásra.¹³

Ugyanakkor, amint ez a DIGÉP történetét bemutató leírásból is kiderül, egy olyan nagyszegrendű, osztott, komplex barnamezős színtér, mint a diósgyőri esetében, a turisztikai szemléletű rehabilitáció nem merülhet ki néhány tábla elhelyezésében. Az örökségesítés és a múzeumosodás lehetnek ugyan, ahogy ezt Bethlehem esetében láttuk, a turizmus fejlesztését generáló kiinduló kezdeményezések, de csak akkor, ha a folyamat tényleges tartalommal telítődik. Ennek előfeltétele, hogy a DIGÉP örökségipari turisztikai desztinációként történő meghatározása ne merüljön ki néhány látszatintézkedésben, illetve a fejlesztésben rejlő lehetőséget a helyi közösség is magáénak érezze, azonosuljon azzal.

A lokális társadalom érdekeltségének és érdekeivel kapcsolatos attitűdjének mérésére strukturált interjútechnikára épülő vizsgálatot végeztünk a helyszínen azzal a céllal, hogy a színtér örökségértékével kapcsolatban forgalmazott ismeretek minőségét meghatározzuk.¹⁴

A lokális kisközösségek belső szerkezetviszonyainak kutatására a klasszikus antropológiai módszerek közül a terepkutatás nyújtja a legjobb lehetőséget. Ennek során a társadalmi jelenségeket természetes közegükben vizsgálhatjuk, illetve a finom összefüggések is tisztázhatóak. Ha a kutatási eredmények, amint jelen esetben is, közvetlenül visszacsatolhatóak, egy lehetséges fejlesztés megalapozását szolgáló alkalmazott ismereteket közvetítenek, akkor alkalmazott antropológiai értékű társadalomtudományi vizsgálatról beszélhetünk. Esetünkben a DIGÉP barnamezős színtér környezetében élők és miskolci polgárok ismereteit, valamint attitűdjét terepkutatás során tanulmányoztuk egy lehetséges örökségipari turisztikai fejlesztés előfeltételeként.

A kutatásban a válaszadókat alapvetően két csoportra osztottuk. Az egyik kategóriába a helyi közösség azon rétege tartozik, amelynek a múltban közvetlen kapcsolata volt a DIGÉP-el. A másik kategóriába azokat a lakosokat soroltuk, akiknek legfeljebb indirekt kapcsolatuk volt a régi gyárral, esetleg a családtagok elmondása alapján rendelkeznek benyomásokkal. Figyelemre méltó, hogy a válaszadók összességére jellemző volt a megszépült múlt a jelen nyomorúságával történő szembeállítás és az ehhez köthető általános létbizonytalanság kihangsúlyozása függetlenül attól, hogy melyik megkérdezett körbe tartoztak.

Első lépésben arra derítettünk fényt, hogy miként jelenik meg a helyi közösségi tudatban az ipari örökség fogalma, milyen fogalomkészlet alapján tematizálják a környezetükben fellelhető objektumokat. A válaszokból kiderült, hogy a megkérdezettek az ipari örökség fogalmával kapcsolatban egyértelműen a régi gyári épületekre asszociáltak. Ugyanakkor a fogalom értelem tartalma mögött azonosítható képzet roppant leegyszerűsítő, hisz a válaszadók többsége az ipari örökség fogalmát a „kitáblázott épület” fogalmával definiálta. Mindez arra utal, hogy a lokális közösség az ipari örökséggel kapcsolatban saját létköörülményeire potenciálist hatást gyakorló intézményként nem képes asszociálni. A jelenség hátterében a minták és az információk hiánya, az

¹² uo.

¹³ uo.

¹⁴ A kutatás során 40 strukturált kérdéssor felvételére került sor. A kutatás időpontja 2012. szeptember 26-28.

ipari örökségre vonatkozó tudásdeficit áll. Így nem meglepő, hogy a barnamezős helyszín leírására negatív jelzőket használtak: az épületekkel kapcsolatban, például a „le van lakva”, a „lepusztult” vagy az „elhanyagolt” minősítések formájában utaltak.

A második kérdéscsoportban arra kerestünk választ, miként vélekednek a helyiek arról, hogy a tágabban értelmezett környezetükre milyen potenciális hatással lehet a DIGÉP. A megkérdezettek többsége fontosnak ítélte az épített környezet védelmét, de a megőrzés vagy újrahasznosítás módját nem tudták megfogalmazni válaszaikban. Hétköznapjaikban a DIGÉP, az épületek már nem jelentenek semmit, a gyárnak nem tulajdonítanak jelentőséget és legfeljebb a műemléki célú hasznosítás lehetősége jelenik meg fejlesztési célként.

A strukturált kérdéssor fontos elemét képezte a szintér részleteinek megnevezésére, konkrét azonosítására vonatkozó képesség felmérése. A helyiek mentális térképén az ipari örökség fogalmával kapcsolatban leggyakrabban a DIGÉP-et említették, amit a Vasgyár, az Őskohó és az LKM követett.

Vizsgálataink eredményeit összegezve kiderült, hogy a helybéliek emlékezetében az ipari örökség konkrét objektumai csak a nosztalgia tárgyát képező tényezőként vannak jelen. A közvetlen környezetet jelentő épített tér leromlott barnamezős helyszíneivel kapcsolatban nem fogalmazódik meg az, hogy új, például komplex turisztikai funkciók megtervezése és kivitelezése esetén az egykori DIGÉP a helyiek számára az egzisztenciális kitörés esélyét kínálhatja. A műemléki vagy ipari örökségi újrahasznosításhoz köthető komplex funkciók nem kerülnek megfogalmazásra alternatívként a válaszadók narratíváiban. A helyi közösség sem az ipari örökség fogalmáról sem az annak nyilvánított épületekkel kapcsolatban nem rendelkezik releváns tudással. A színteret alapvetően funkciótalannak értékelik. A megfogalmazottak arra engednek következtetni, hogy a Vaskultúra Útja túravonal projekt céljai a helyi társadalom tagjait nem tudta bevonni az ipari örökség turisztikai célú hasznosításába.

Tapasztalataink szerint a DIGÉP és a többi miskolci turisztikai célból fejleszthető potenciális szintér esetében is szemléletváltásra van szükség. Ennek első lépése az érintett szerepvállalók azonosítása és intézményesült érdekközösséggé szervezése. A folyamat részeként a helyi lakosság körében generált civil közösségek életre hívása ugyancsak szükséges, hisz a fejlesztésben közreműködő aktív partnerként az érintettek érdekeinek szempontjait érvényesítve egyfajta ellenőrző szerepet játszhatnak a fejlesztésben. A nemzetközi példák mentén egy turisztikai szemléletű átfogó rehabilitációs koncepció kidolgozása a DIGÉP esetében sem lehetetlen vállalkozás.

Felhasznált irodalom

- Cameron, Catherine M. (2000): Emergent Industrial Heritage: The Politics of Selection. in *Museum Anthropology*. vol. 23. No. 2000/3. 58-73.
- Dettore, Jerome N. (2005): Brownfield Development in Pittsburgh, <http://www.pittsburghgreenstory.org/html/brownfields.html>
- Dobrossy I. szerk. (2009): *Tanulmányok a Diósgyőri Gépgyár történetéhez 20. A Pflieger J. Ferenc Emlékére a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltárért Alapítvány és az Északkelet-Magyarország Ipartörténetének Ápolásáért Alapítvány közös kiadványa*. Miskolc.
- Eisen, Joel B. (1999): Brownfield Policies for Sustainable Cities. in *Duke Environmental Law & Policy Forum*, Vol. 9, 188-229
- Gallagher, R. L. (2005): Zinzendorf and the Early Moravian Mission Movement. Wheaton. Wheaton College (Faith and Learning Paper)
- Németh Gy. (1994): A borsodi iparvidék ipari öröksége. In: *Műemlékvédelem*. 43.évf. 1994/4. szám 192-198.
- Pavolová, H.- Kyselová, K.- Bakalár, T. (2012): Brownfields as a tool for support of Destination Tourism development. in *Acta Geoturistica* Vol. 3. 2012/1.

- Ramsden, P. (2010): Report of the workshop 'Re-Using Brownfield Sites and Buildings' held at the Regions for Economic Change workshop in Brussels, AcSS.Regions for Economic Change Conference (21 May 2010) http://ec.europa.eu/regional_policy/archive/conferences/sustainable-growth/doc/rfec_brownfield_en.pdf
- Senape, A. J. (2008): Redevelopment of the Bethlehem Steel site: a public history perspective. Bethlehem. Lehigh University, (Theses and Dissertations. Paper 1008.)
- Simon I. (2009): A DIGÉP széthullása, gyárszerződések a XXI század elején (utódgyárak ill. kft.-k története). szerk. Dobrossy István. A Pflieger J. Ferenc Emlékére a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltárért Alapítvány és az Északkelet-Magyarország Ipartörténetének Ápolásáért Alapítvány közös kiadványa. Miskolc. 295-307.
- Szávai Á. (2009): „Újgyár”, DIMÁVAG NV, diósgyőri Gépgyár. In: Tanulmányok a diósgyőri Gépgyár történetéhez. Dobrossy István szerk.: A Pflieger J. Ferenc Emlékére a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltárért Alapítvány és az Északkelet-Magyarország Ipartörténetének Ápolásáért Alapítvány közös kiadványa. Miskolc. 7-81.